

RÖKSTENEN

AF
OTTO VON FRIESEN.



En styf sydväst vältrar regnmoln i breda band fram öfver östgötabygden. Jag har rastdag, ty det är omöjligt att i ett väder som detta göra något utomhus, då man sysslar med ett sådant knåparbete som runstensundersökning. — Det är nu — i augusti 1904 — andra gången jag besöker rökstenen, ty inskriften är stor och rundragen stundom vill samma, och för runforskaren skall det alltjämt blifva nödvändigt att vallfärda till stenen själf för att söka svar på de otydda gåtor den gifvit honom att lösa.

Lyckligtvis är jag inregnad på Alvastra gästvänliga turisthotell, hvars läge invid Ombergs sydöstra stupning tillhör de vackraste och märkligaste, som jag sett i södra och mellersta Sverige. Jag begagnar mig af tillfället att gå upp i utsiktstornet för att få en öfverblick öfver nejden. I väster och sydväst kokar Vättern för regnbyarnas piskslag svart och grå under speglade moln, och vågorna bryta sig till

sprutande, böljande drifvor öfver skären utanför Hästhalmens hamn. I söder och öster ett bredt bälte typisk östgötslätt, bärande gulnande skördar, som icke synas ha tagit något intryck af det allmänna oårets påkänning. Mot horisonten bli de öppna fälten sparsammare och mindre och skogen och bergknallarna tätare och snart vidtar skogsbygden. I nordost ligger Tåkern, vidtberömd för sitt fogellif, en gång en af vårts lands märkligaste insjöar, upprepade gånger sänkt och nu genomdragen af breda vassar, som ej blott följa stränderna utan i stora flak bryta äfven den öppna sjöytan. Jag har vänt mig genom tre fjärdedelar af kompassrosen, gör ännu en liten vändning och står ansikte mot ansikte med Omberg själf, där det brant stiger i höjden, tätt höljdt i bok- och granskog, mörkare och tyngre i regntöcknet än vanligt. En säregen och skiftande natur denna ombergs-trakten! Och den är lika rik på minnen som skönhet. Under mina fötter ligger Alvastra klosteruin. Ett stycke ned på vägen åt Hästholmen utpekas af sägnen den plats, där Sverker den gamle blef dräpt af sin hästesven, då han juldagsmorgonen var på väg till ottan i klosterkyrkan. Bakom Alvastra ruiner tronar på toppen af en saktastigande höjd Heda urgamla romanska kyrka med sitt karakteristiska, rektangulära torn, och där bortom, nästan rakt i öster från min utsiktspunkt, ligger en helt vanlig landskyrka i äldre 1800-talsstil med den obligata hvitmeningen och den lika obligata lanterninen ofvanpå det stubbade tornet. Hon skulle ej ha nämnts här lika litet som hennes torn, om det ej varit Röks kyrka och vid foten af det tornet stått en runsten med den germanska forntidens största och säkerligen också märkligaste inskrift — rökstenen.

En gammal författare, Broocman, berättar i sin Beskrifning öfver the i Öster-Götland befintliga städer, slott, socknekyrkor etc., att »i Kyrkobodsmuren (i Rök) en runsten insatts som är aldeles obegripelig och oläslig». I kyrkbodens mur satt den ännu i mäns minne, och då boden refs i midten af 1800-talet, troligen samtidigt med Röks urgamla romanska kyrka, blef stenen först insatt i vapenhusets innermur,

tolkning, för hvilken vi hufvudsakligen ha att tacka den store norske filologen Sophus Bugge, är en vetenskaplig bragd.

* * *

Vända vi oss nu först till stenens framsida, fig. 4, finna vi, att här brukas samma runor som å fig. 2. Insätta vi motsvarande latinska bokstäfver, så få vi, begynnande med de två nedifrån uppåt löpande rader, där runornas höjd anger, att vi ha framför oss ett parti af inskriften, som ristaren särskildt velat framhäfva:

*aft uamuth stanta runar thar.
in uarin fathi fathir aft faikian sunu.*

Då det gäller att översätta dessa ord, måste vi erinra oss, att det 16-typiga alfabetet var alltför fattigt på tecken för att ens tillnärmelsevis nöjaktigt kunna återge det synnerligen ljudrika språk, som talades i Sverige under vikingatiden. Följden blef, att ett och samma tecken måste återge flera ljud. Så betecknade *t*-runan också *d*, *b*-runan också *p*, *k*-runan äfven *g*, *u*-runan *o*, *ö*, *y* o. s. v. Sannolikt ha sålunda de nyss anförda raderna på den tidens språk lydt:

*Aft Wamöth standa runar thar. En wärinn fathi fathir
aft fæigian sunu.*

Det är uttydt: »Till minne af Våmod stå dessa runor, och minnesgod fader ristade dem efter sin åt döden hemfallne son.» I allmänhet återger man dock *uarin* med *Warinn* och ser i detta ord faderns namn, hvilket jag däremot återfinner i *biari Bjare* (Björn) på toppytan.

Fortsätta vi dechiffringen, där vi lämnade den, på rad 3 från vänstra kanten räknadt, läsa vi, transponerad till dåtida talspråk:

*Sagum mögmenni that, hwæriar walraubar wārin twār
thā, swāth twalf sinnum wārin numnar t[war] walraubar
bāthar samān a ymissum mannum.*

»Vi förtälja för allt folket (allmogen) (eller möjligen: för mannen, som bor i högen, d. v. s. den döde) sägnen om,

hvilka de båda krigsbyten voro, som togos, båda bytena på en gång, från olika män.»

Vi finna, att tolkningen är nästan lika dunkel som den runskrifna urskriften och kräfver äfven den sin tolkning. Det

talas om tvenne krigsbyten som — säkerligen en och samma hjälte — samtidigt tillkämpade sig icke mindre än tolf gånger i strid med olika män, d. v. s. vann af tolf kämpar, dem han besegrade den ene efter den andre. Stället kan tolkas på flera sätt, men det angifna synes mig ge den rimligaste meningen. Raderna innehålla i den af våra förfäder så högt älskade gåtans form en koncentrerad innehållsförteckning af en af de talrika sägner och sånger, som vandrade från folk till folk, från släkte till släkte, och utgjorde en viktig del af de gamles vitterhet. Det är naturligtvis omöjligt att ange, hvilken sägen eller sång som afses, men vi känna en forntida hjältesaga, hvars motiv på ett öfverraskande sätt sammanfaller med den ofvan tolkade innehållsförteckningen. Det är sagan om Valter och Hildegunn. Den förre var son till kung Alfar af Akvitanien, den senare dotter till Heririk, konung af Burgund. Besegrade måste dessa

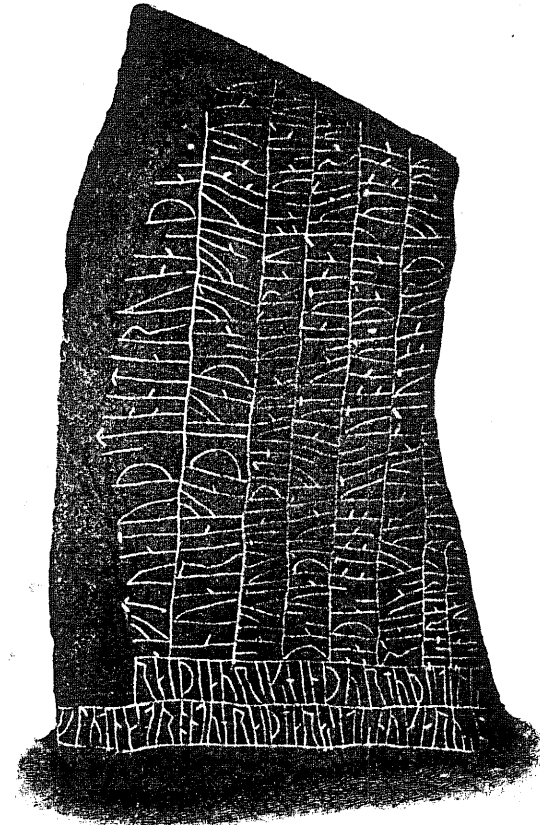


Fig. 4. RÖKSTENEN, FRAMSIDAN.

furstar utlämna sina barn, hvilka redan genom tidigare aftal mellan fäderna voro trolofvade med hvarandra, som gisslan till Attila hunnerkonungen. Fångenskapen blir Valter för lång. En dag flyr han, medförande sin brud och Attilas kungaskatt. Eftersatt af tolf af Attilas män, för han Hildegunn och skatten i trygghet i en bergklyfta och rider ut mot sina förföljare.

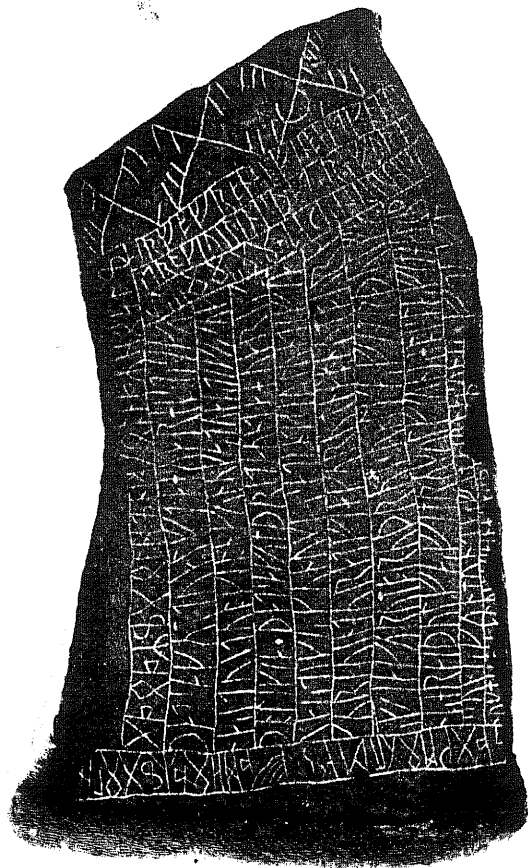


Fig. 5. RÖKSTENEN, BAKSIDAN.

Vägen var trång, hvarför Valter hade fördelen att få kämpa med en och en i sänder. Han faller elfva, den tolfte, anföraren, flyr efter en hård strid. Så hade hjälten i öppen kamp vunnit två byten tolf gånger, båda på en gång af olika män, och hans röfvade dubbelskatt hade adlats till hvad de gamla germanerna kallade *valrof* — ett på valplatsen af en besegrad fiende vunnet byte, vanligen bestående i den fallnes rustning, vapen och smycken. Motivet kan möjligen ha legat till grund för någon annan forngermansk sägen, hvarför det — såsom jag redan ofvan anmärkt — icke kan med bestämdhet påstås, att det är valtersagan som rökstenens ristare åsyftat.

Återstoden af ristningen på framsidan samt runorna på högra smalsidan äro kanske till innehållet det märkligaste af

hela inskriften. Detta parti tycks nämligen handla om den i forntidens saga och sång vidtfröjdade Didrik af Bern — i historien Theodorik den store, östgoternas konung:

*That sagum annart, hwär for nu aldum an urthi fiaru
mer Hræithgutum, auk dō mer (h)ann umb sakar.* För att tydliggöra hvad han åsyftar tillägger han en strof af det fornordiska versmått, som kallas fornyrdeslag:

*Ræith Thiō(th)rikir
hinn thormōthi,
stillir flotna
strandu Hræithmarar.
Sitir nu garur
ā gota snum,
skialdi umb fatlathr,
skati Mæringa.*

»Vi förtälja för det andra om honom, som för nio åldrar sedan kom till världen bland reidgoterna, och som dog bland dem för sina missgärningars skull.

Red Tjodrek
den dristige,
kämpars höfding,
på Reidhafsstranden.
Sitter där rustad
på gotiske gångarn
med skölden på skuldran
märingars furste.»

Rökstenen anses numera allmänt härstamma från tiden omkring 900 e. Kr. Räkna vi två människoåldrar på århundradet, anger inskriften Tjodriks födelse till c:a 450 e. Kr. Enligt historiska uppgifter var han född omkring 454. Äfven om beräkningen alltså synes stämma väl med fakta, är detta dock icke mycket att bygga på, då »ålder» är ett vagt mått, och åtskilliga saker synas tala för, att rökstenens in-

skrift är ett femtiotal år äldre än hvad man hittills antagit. Ett vida viktigare skäl för att vår *Thio(th)riks* verkligen är Tjodrik den store finna vi i den omständigheten, att ett fornengelskt kväde, *Déors klagan*, uppger, att *Théodric*, hvilket här med visshet är Tjodrik den store, i trettio år härskade öfver *mæringa burg*. Efter all sannolikhet är det sålunda den gamla sagan från folkvandringens stormiga och äfventyrsfyllda tider om den store och ädle östgotakonungen, som här åsyftas, en saga som under medeltiden var känd och högt skattad inom hela den germanska världen och i en rad olika gestaltningar och med växlande detaljer möter oss i kvädets och prosans dräkt. Hvilken episod strofen åsyftar, veta vi icke. Kanske är den icke bevarad i någon annan källa till våra dagar. Då vi veta, att vissa trakter vid södra Östersjön i forntiden kallas Reidgotaland, är det möjligt, att *Hræithmar* skall översättas med Östersjön. Är nu didrik-sagens berättelse om Tjodriks färd till Holstein och Sachsen för att på Vidga hämnas sin broder Tjodmars död gammal, kunde vår strof vara hämtad ur detta parti af sagan och ha upptagits på rökstenen antingen därför, att den döde, till hvars ära och kanske glädje stenen är rest och inskriften är utförd, satt särskildt värde på den, eller kanske därför att denna strof bäst i inskriftörfattarens tycke gifvit en åskådlig helhetsbild af den frejdade sagohjälten och därför bäst ägnade sig till att ange, hvem han med de föregående prosaradernas dunkla antydningar åsyftade.

Jag öfvergår till en skildring af den återstående ristningens innehåll. Kasta vi en blick på den mot framsidan svarande breda baksidan (fig. 5), skola vi finna en märklig rikedom på tecken. Vi träffa här icke blott de hittills ensamt brukade rökrunorna, ehuru dessa fylla största delen af stenens yta, nämligen af de vertikala raderna rad 2 och följande samt större delen af de tre horisontala raderna ofvanför detta parti. Men dessutom träffa vi en ny art runor i den nedersta upp- och nedvända raden samt i den utefter stenens vänstra kant nedifrån uppåt löpande. På fältet närmast toppen äro på

armarne af tre snedställda kors anbragta sex lönntecken, som läsas på följande sätt.

Man betecknar med 1 sista gruppen i den ofvan (fig. 2) gifna rökruneraden, med 2 den mellersta och med 3 den första. Man börjar läsningen af lönnrunorna å fig. 5 längst till höger samt låter de tre strecken nedtill beteckna gruppen 3 och de öfver dessa tre streck stående fem den femte runan inom denna grupp: *r*. Fortsätta vi läsningen åt vänster på samma bana, som en oxe drar plogen fram och åter öfver fältet, finna vi efter hvarandra tredje gruppens andra runa: *u*, andra gruppens andra: *n*, andra gruppens tredje: *i*, första gruppens andra: *m*, tredje gruppens fjärde: *g*. Lägg slutligen därtill de två runor, som stå i nedre öppningen af högra korset, *th* och *r* och ni har ordet *runimaþr* 'runomästare'. Jag återkommer till detta ord nedan i annat sammanhang.

Ännu en art lönnskrift möter oss i den tredje horisontala radens vänstra parti samt slutligen skifferskrift i vissa delar af de förut omnämnda tre horisontala raderna. Granska vi nämligen den öfversta af dessa tre, läsa vi från vänster en följd runor: *a i r f b f r b n h n f* etc. Det är uppenbart, att vi här ha att göra med chiffer, ty vi erhålla en serie ljudtecken, som ej är uttalbar. Låta vi hvarje runa representera den i runraden närmast följande, erhålla vi däremot: *s a k u m u k m i n i*, en följd, som vi igenkänna från inskriftens första sida (*sagum mögmenni... »* vi förtälja för allt folket... »).

Om vi sammanräkna alla de arter runskrift, som möta på denna sida, nå vi det respektabla talet fem. Lägga vi därtill två något afvikande arter på vänstra smalsidan, skulle rökstenen ha att uppvisa ej mindre än sju olika varieteter.

Det är icke min afsikt att i detalj tolka den stora baksidans inskrift. Detta är redan af det skäl olämpligt, att vetenskapen här delvis endast har att bjuda på osäkra förslag till tolkning. Jag skall blott ange det viktigaste af innehållet i de partier, man lyckats förstå.

Den andra vertikala raden från vänster räknadt börjar (nedtill): »Det förtälja vi för det tolfte, hur valkyrians häst finner

föda på slagfältet, där ej mindre än tjugu konungar ligga fallna.» »Valkyrians häst» är ulfven, vargen: omskrifningen, liksom gåtan, är en dräkt, hvari forntidens skalder med förkärlek klädde sina tankar; ett i de gamla kvädena åter och återigen förekommande motiv är korpars och vargars frosande på de stupades lik.

Så följer: »För det trettonde förtälja vi om de tjugu konungar som i fyra år uppehölo sig på Själland, (kända) under fyra namn, söner till fyra bröder: Valke och hans fyra bröder, Radulfs söner, Reidulf och hans fyra bröder, Rogulfs söner, Haisl och hans fyra bröder, Hords söner samt Gunmund och hans fyra bröder, Björns (?) söner.»

Vi se sålunda, att en väsentlig del af innehållet å stenens baksida är samma summariska register öfver forntida sägner som framsidan uppvisade. Hvilka de åsyftade tilldragelserna äro, kunna vi icke ange. Sägner om de tjugu konungar, som stupa i troligen ett och samma fältslag, samt om Valke, Reidulf, Haisl och Gunmund och deras bröder samt dessa kämpars besittningstagande af Själland träda oss här för första och enda gången till mötes.

Toppytan med dess lönnrunor och de likartade tecknen å öfversta fältet af baksidan återstå att tolka. Mellan de förstnämnda läses med vanliga rökrunor *biari*, hvilket är ett ofta förekommande fornsvenskt namn, en sidoförm till det ännu vanligare *Björn*. Läs vi hela lönnskriften i ett sammanhang, skulle den sålunda börja med *Biari* och sluta med *runimathr* 'runmästare', ett ord som vi dechiffrerade ofvan sidan 10. Det återstår alltså att utleta innebörden af toppytans lönnstecken. Professor Frits Löffler har här med iakttagande af en något afvikande ordningsföljd i tecknens afläsning fått ljudföljden (*i*) *auiu is*. Det vill säga: »Bjare i Öja är runmästaren.» Nära Vättern omkring två mil söder om Omberg ligger en gård, som på kartan kallas Öijan.

Lika enastående som rökstenen är genom mångfalden och omväxlingen af runtecken, lika enastående är den till sitt innehåll. Den eljest i regeln använda formeln för en runstensinskrifning är nämligen: »*Thorbjörn reste denna sten efter*

Thorsten sin fader». Om vi undantaga de båda vänstra vertikala raderna å framsidan, som visa, att stenen och inskriften äro utförda till minne af Våmod på föranstaltande af hans fader, utgör större delen af den återstående inskriften — den del som är någorlunda säkert tyddbar — en innehållsförteckning öfver forntida kväden eller sägner. Hvad ha dessa här att göra, och i hvad sammanhang står detta parti af inskriften med stenens hufvudändamål att vara en minnesvård? Svaret har utfallit olika. Professor Schück ser i dem liksom i flera andra runinskrifter fragmentariska lämningar af den äredikt till den dödes minne, som nordborna såväl som många andra folk — befryndade och obefryndade — läto utarbета och föredraga vid likbegängelsen eller arfölet. Våmod tillhörde enligt Schück en berömd östgötsläkt, som ansåg sig härstamma från en rad i kväden och sägner firade hjältar. Om dessa hjältar har en skald diktat ett genealogiskt kväde, hvartill vi känna flera motstycken inom den norskisländska litteraturen. Fadern har velat hedra sin i unga år flidne son, som ännu icke själf hunnit samla några lagrar och egen berömmelse, genom att på minnesvärden hänvisa till hans stolta anor, till de frejdade hjältar, som han hade att brås på och hvilkas blod flöt i hans ådror. Detta var för de gamle icke endast ett skryt med stora anor: det var för dem väsentligen ett säkert vittnesbörd om de mäktiga krafter, som slumrade hos ättlingen och som, när stunden var kommen, skulle med makten af en naturlag taga sitt uttryck i väldiga stordåd.

Bugge har i följd af krigiska stordåd, dem inskriften antyder, velat se bedrifter, med hvilka den fallne Våmods egna berömliga gärningar jämsställas, och dessa Våmods hjältedater finner han omtalade i det parti af inskriften, som är ristadt med äldre runor. — Ännu en möjlighet bland flera vore den följande. I inskriftens början är namnet icke angifvet på den minnesgode fader, som förfärdigade [*fathi*] den präktiga inskriften till minne af sin åt döden hemfallne son *Våmod*. Först i kvistrunorna på toppytan och baksidans öfverdel finna vi ristarens namn angifvet: *Bjare runomästaren*.

Det är Bjare alltså som utfört vården öfver sin son Våmod. Det är han, som med stolt själfkänsla visat samtid och eftervärld, hvilken djup och omfattande kunskap han ägde i forntidens och dåtidens runolist — såsom vi ofvan sågo, är det ej mindre än sju olika arter eller bruk af runskrift, som han betjänar sig af. Han har också velat ge en proflista på den mängd forntida kväden och sägner, han hade på sin reper-toar. Han var *skald* alltså i detta ords ursprungliga betydelse: sagoförtäljare och deklamator.

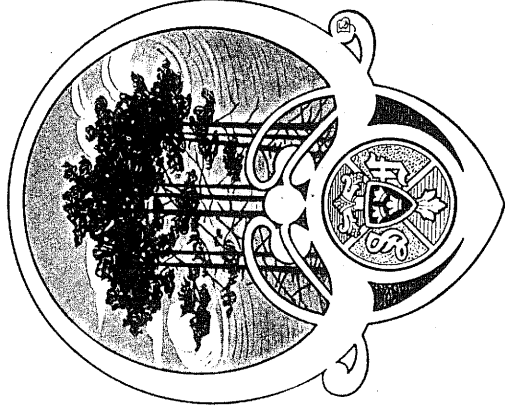
Rökstenen blir med detta sätt att uppfatta den, invänder kanske läsaren, mindre en minnesvård öfver den döde sonen än äfver ristaren-fadern. Ja, det är i själfva verket under vikingatiden ganska vanligt, att de lefvande ombesörjde sina egna vårdar. Så läses å en präktig runsten, som nu står rest på planen framför museet för nordiska fornsaker i Uppsala, följande ord: *Vigmund, den högst konstförfarne mannen, lät rista dessa runor till minne af sig själf. Gud hjälpe Vigmund skeppsbefälhafvarens själ.*

Läsaren har af ofvanstående rader fått en, såsom jag hoppas, något så när konkret uppfattning af innehållet af vår forntids utan jämförelse märkligaste runinskrift. Den ensam ådagalägger oemotsägligt, om vi nu icke också ägde andra vittnesbörd därom, att Sverige ägt en till form och innehåll likartad diktning med den, som Norge och Island ha bevarad i t. ex. de frejdade eddasångerna, och med den, som för den danske häfdatecknaren Saxo grammaticus utgjort en af hufvudkällorna till den skildring, han gifvit af sitt fäderneslands historia allt från den grå urtiden, då Dan gaf danerna och Danmark sitt namn, ned till Knut, Valdemar den stores son. Och det skulle ju ha varit högst märkligt, om sven-skarna, som Tacitus redan vid vår tideräknings början skildrar som ett folk, mäktigt genom män, vapen och flottor och som, såsom arkeologin visar, sedan årtusenden stått i den lifligaste beröring med sina grannar, endast tagit intryck af dessa grannars materiella odling, men icke af deras andliga. Det svenska konungadömet, hvilket, såsom en norsk forskare nyligen med styrka framhållit, utan allt tvifvel är den tidigast

samlade af Nordens stater, har — det veta vi med visshet — inom sina gränser sett vetande, diktning och konst blomstra, och samtida forskare finnas som anse, att den bevarade norsk-isländska folk- och skaldediktningen är efterblomstringen till en språkkonst, som stått i sitt högsta flor under folkvandringstiden i Nordens tidigare samlade och af naturen mer gynnade stater, Sverige och Danmark.



SVENSKA TURIST
FÖRENINGENS
ÅRSSKRIFT
FÖR ÅR 1906



MED TVÅHUNDRAFYRTIOFVÅ ILLUSTRATIONER
OCH SEX KARTSISSE

STOCKHOLM
WAHLSTRÖM & WIDSTRAND
(I KOMMISSION)

CENTRALTRYCKERIET, STOCKHOLM, 1906